

(продольных, поперечных). Они вызваны многими факторами: сложной конфигурацией береговой линии, её пространственной ориентацией, преобладанием ветровых потоков определенного направления и силы, наличием устьевых комплексов рек и лиманов, характером циркуляции водных масс и т.д.

Выяснено, что сложность и многокомпонентность парадинамической ландшафтной системы определяется совокупностью всех территориально смежных ландшафтных комплексов, непосредственно контактирующих и взаимодействующих с центральным комплексом системы. Парадинамические ландшафтные системы выражены тем лучше и четче, чем контрастнее их составляющие комплексы.

Доказана важность развития этого направления географических исследований для современного ландшафтоведения.

Ключевые слова: парадинамическая ландшафтная система, география, контрастные среды.

Abstract:

V. Vorovka. FORMATION, DEVELOPMENT AND THE ESSENCE OF THE NOTION OF “PARADYNAMIC LANDSCAPE SYSTEM” IN THE SCIENCE OF GEOGRAPHY.

A process of the formation and development of the notion of “paradynamic landscape system” in the science of geography has been analyzed. The essence of its modern understanding has been revealed. We have found out that contrastiveness of environments, a fundamental regularity of the science of geography, forms a basis of its functioning. We understand the paradynamic landscape system as a system of spatially adjacent contrast landscape complexes with the interchange of substance, energy and information between them. It is a specific category of landscape complexes whose basis is not an inner structure but an interaction between components.

The priority of the phenomena of paradyneism and paragenetism has been determined. In geography they coexist as interconnected and interdependent. However, we consider paradyneism as a priority one, for a process component is the basis of interaction. The phenomenon of paragenetism is a particular variety of paradynamic landscape systems.

The necessity of using the principle of contrastiveness in studying paradynamic landscape complexes and systems has been proved. It has been discovered that paradynamic landscape systems are being formed in the contact area of differently contrastive environments – land and water – within the coastal belts, mountains and plains, hills and lowlands as well as the strata of atmosphere, lithosphere and hydrosphere, complicated by elements of biosphere.

We have found out that the complicated system of interactions in the coastal zone is explained by a considerable concentration of variously directed substance and energy streams and shifts (longitudinal and diametrical ones). They are caused by many factors: a complicated configuration of the coastal line, its spatial orientation, predominance of wind streams of some direction and their power, availability of river mouth systems, character of water mass circulation, etc.

It has been ascertained that the complication and polycomponentism of the paradynamic landscape system is determined by a totality of all territorially adjoining landscape complexes, directly contacting and interacting with the system central complex. The better and clearer are paradynamic systems, the more contrastive are their constituent complexes.

The importance of the development of this research direction for modern landscape science has been proved.

Key words: paradynamic landscape system, geography, differently contrastive environments.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 17.01.2016р.

УДК 911.3.01:502.1

Олег ВЕКЛИН

КАТЕГОРІЯ “ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ” У СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Розглянуто категорію “природно-ресурсний потенціал”, яка формує поняттєво-термінологічну систему із понять природні умови та природні ресурси. Визначено місце досліджуваної категорії в системі наукових дисциплін. Проаналізовано трактування цієї поняттєво-термінологічної системи вченими географами, економістами та екологами. Охарактеризовано суть суспільно-географічного дослідження категорії “природно-ресурсний потенціал” та запропоновані авторські визначення суспільно-географічної сутності природних умов, природних ресурсів та природно-ресурсного потенціалу.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, геопросторова організація природно-ресурсної сфери, природні ресурси, природні умови.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження поняттєво-термінологічного апарату науки є одним із її головних завдань. Категорія “природно-ресурсний потенціал”, яка сформувалась ще у 70-х роках минулого століття, зайняла чільне місце серед об’єктів суспільно-географічного дослідження. Падіння радянської влади, що призвело до

кінця панування марксистської ідеології у науці, поступальний розвиток науково-технологічного прогресу, що ознаменувався переходом до постіндустріального інформаційного суспільства спричинили необхідність перегляду категорії природно-ресурсного потенціалу у суспільній географії.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоре-

тичні, методичні та методологічні проблеми дослідження природно-ресурсного потенціалу, який є міждисциплінарною категорією, перебувають у дослідному полі трьох наук – географії, економіки та екології. Дослідженням природно-ресурсного потенціалу у географії займалися Коротун І.М. [9-10], Мінц О.О. [12], Олійник Я.Б. [14], Паламарчук М.М. [15], Руденко В.П. [18], Шаблій О.І. [21-22]. Серед науковців-економістів дослідженням цієї проблематики займалися Данилишин Б.М. [4-5], Качан Є.П. [7], Ковалевський В.В. [8]. Серед екологів дослідження проводили Реймерс М.Ф. [17], Фурдичко О.І. [19]. Фундаментальне дослідження категорії природно-ресурсного потенціалу в українській економічній географії належить проф. Руденку В.П. [18]. Проте більшість географічних досліджень розглядають категорію у її економічній сутності, натомість менше уваги приділяється дослідженню природно-ресурсного потенціалу у його відношенні до предмету суспільної географії – геопросторової організації суспільства.

Формування цілей статті. У нашому дослідженні проаналізуємо підходи до трактування категорії природно-ресурсного потенціалу у географії, економіці та екології. Шляхом аналізу підходів до тлумачення досліджуваної категорії обґрунтуємо нове поняття природних умов, природних ресурсів і природно-ресурсного потенціалу у суспільній географії. Визна-

чимо зміст суспільногеографічного дослідження природно-ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільногеографічна наука в Україні потребує перегляду і вдосконалення своєї наукової термінології і поняттєво-категоріального апарату. Важливими причинами цього є засилля понять, в яких закорінені економічний матеріалізм часів панування марксистської ідеології, а також впровадження категорій, які наповнили науку маючи, зазвичай, іноземне походження. Перехід суспільства від індустріального до постіндустріального та інформаційного етапу його розвитку, ознаменувався появою нових аспектів навіть у традиційних розуміннях понять. Назріла потреба узагальнення категорій суспільної географії шляхом аналізу поняттєво-термінологічних систем (ПТС).

Саме такою поняттєво-термінологічною системою є *“природно-ресурсний потенціал”* (ПРП), яка потребує вивчення та уточнення її змісту. Дотепер у науковій літературі, ще не сформувався чіткого уявлення про цю категорію, а її дослідження проводяться без так необхідної узгодженості і координації. Однією з причин такої складності генералізації категорії ПРП є її міждисциплінарний характер, що проявляється у використанні, дослідженні і трактуванні трьома науками: географією, економікою і екологією (рис. 1).

Рис. 1. Категорія “природно-ресурсний потенціал” в системі наукових дисциплін

Категорія “природно-ресурсний потенціал” складається із двох кореневих термінів “природні ресурси” і “потенціал”. В основі терміну “природні ресурси” лежить більш загальне поняття “ресурсу” [18, ст. 8-9]. Під поняттям “**потенціал**” (від лат. *potentia* – сила) слід розуміти “сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил та ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь; резерв.; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов” [2, ст. 1087]. Натомість поняття “ресурс” (від фр. *ressource*) означає “запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби; грошові цінності, джерела чого-небудь” [2, ст. 1216]. Важливим для нашого дослідження є трактування поняття “ресурсу” проф. Е.Б. Алаєва як енергії, речовини, інформації, виробленої з виробничими відносинами і зв'язками між районами, країнами і т. д. [1, ст. 59–60].

Трактування суті понять “потенціал” і “ресурси” дуже близьке за змістом. Це є однією із головних причин відсутності поняття “природно-ресурсний потенціал” (*natural-resources potential*) у західноєвропейській та американській географічній науці. Натомість ця категорія трактується як “**природні ресурси**” (*natural resources*), під якими розуміють “матеріали або речовини, такі як мінерали, ліси, води і родючі землі, які трапляються в природі, і можуть бути використані для економічної вигоди” [25], “реальна або потенційна форма багатства природи (вугілля, нафта, гідроенергія, деревина, орні землі тощо)” [26], “дещо (як мінерали, водноенергетичні джерела, ліси або види тварин), що зустрічаються в природі і є цінними для людини (як джерела енергії, відпочинку та краси)” [24].

В українській науці категорія “природно-ресурсний потенціал” утворює поняттєво-термінологічну систему, що складається із понять “природні ресурси” та “природні умови”. Кожне з цих понять, як уже згадувалось, трактується науковцями-географами, економістами та екологами.

Категорія “природно-ресурсного потенціалу” найбільш широко досліджена у **географічній науці**. Вона є об'єктом дослідження як у фізичній, так і суспільній географії (табл. 1). Однак особлива увага на цю категорію звернена саме у суспільній географії, де в системі головної наукової дисципліни – економічної географії, функціонує окрема наука – географія природних ресурсів (або природно-ресурсного потенціалу).

Так у суспільній географії поняття “при-

родні умови” трактується у двох розуміннях: як “тіла і сили природи” (2) (*В дужках зазначено порядковий номер поняття у таблиці.*) або ж “сукупність складових частин географічної” (6) чи “ландшафтної (8) оболонки Землі”. Під цією сукупністю автори розуміють “атмосферу, літосферу, гідросферу та біосферу” (6) або ж “елементи, явища, процеси і геопросторові системи” (8), які є “загальною основою життєдіяльності людини” (8) і “визначають умови та особливості існування людської спільноти” (6), або ж “мають істотне значення для життя і діяльності суспільства” (2). Усі науковці зауважують, що природні умови не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей (або ж суспільному виробництві).

Трактування поняття “природних ресурсів” більш широке за своїм трактуванням і включає “елементи” (1), “елементи і процеси” (8), “компоненти” (6), “компоненти і сили” (5), “тіла і сили” (2, 4), “речовини та енергію” (7) природи (1, 2, 4, 5, 6, 8), які “за певного рівня розвитку продуктивних сил” (2, 5) “і вивченості” (5), або ж “на даному етапі розвитку суспільства” (7), “використовуються” (1, 6, 8), “можна” або “можуть бути використані” (2, 7), і, як сукупність – “використовуються або можуть бути використані” (5), “як засоби виробництва і предмет споживання” (5) “в господарстві” (1), у процесі суспільного виробництва (6), для виробництва сировини, палива-енергії, продовольства (8), для задоволення матеріальних (5, 6) і духовних (5) або культурних (6) потреб (2,5,6) суспільства (2, 5) чи людства (6), з метою оздоровлення людей чи отримання наукової інформації (8) з встановленою суспільною споживчою вартістю (4).

Поняття “природно-ресурсного потенціалу” трактується як “сукупність природних ресурсів” (7) чи “природних ресурсів і умов” (6, 9), або ж як “сукупна продуктивність природних ресурсів” (4) території (7) або певних географічних меж (9), які можуть бути використані у народному господарстві з урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу (7) або забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства (9). Також зазначається, що ПРП “це важливий фактор розміщення продуктивних сил” (6), який виражається у суспільній споживчій вартості (4). Певні поняття ПРП включають в себе розуміння природних ресурсів: “засоби виробництва і предмети споживання” (4); “тіла та сили у природі, що за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані

Категорія “природно-ресурсного потенціалу” у географії

№	Автор та джерело	Поняття “природних умов”	Поняття “Природного ресурсу”	Поняття “потенціалу”
1.	Коротка географічна енциклопедія: В 5-ти т. 1960-1965 рр.		Природні ресурси – елементи природи, які використовуються в господарстві, що є засобами існування людського суспільства. (Д. Л. Арманд) [11, ст. 299]	
2.	Мінц О. О. Економічна оцінка природних ресурсів. 1972 р.	Природні умови – тіла і сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у вироб. і невироб. діяльності людей. [12, ст. 26]	Природні ресурси – тіла і сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб суспільства. [12, ст. 27]	
3.	Аласв Е. Б. Соціально-економічна географія: Понятійно-термінологічний словник. 1983 р.		Ресурс – енергія, речовина, інформація, вироблена з виробничими відносинами і зв'язками між районами, країнами і т.д.; енергія, речовина, інформація, які виробляються за межами даної системи і служать для неї вихідним матеріалом функціонування, розвитку, існування. [1, ст. 59–60]	Потенціал території – відношення між фактичною і граничною (гранично допустимою) густиною при змінних умовах (з урахуванням додаткових витрат, організаційних заходів, відкритті нових ресурсів, технічного прогресу і т.д.); образно кажучи, потенціал – це можливість, реалізація якої вимагає нестандартного підходу, додаткової умови. [1, ст. 78–79]
4.	Руден коВ.П. Географія ПРП України 1993 р. Екологічна енциклопедія 2008 р.		Природні ресурси – опосередковані працею тіла та сили природи з встановленою суспільною споживчою вартістю (2008) [6].	Природно-ресурсний потенціал території (акваторії) – сукупна продуктивність природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, яка виражається у їх суспільній споживчій вартості. [18, ст. 11]
5.	Географічна енциклопедія України. У 3 т. 1994 р. Т.3		Природні ресурси — компоненти і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил та вивченості використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмет споживання для задоволення матеріальних та духовних потреб суспільства. (Приваловська Г. О.) [3, ст. 87–88]	
6.	Коротун І. М. Розміщення продуктивних сил України. 1997 р. Природні умови і ресурси. 2006 р.	Природні умови – це сукупність складових частин географічної оболонки (атмосфери, літосфери, гідросфери та біосфери), що визначають умови та особливості існування людської спільноти. [10, ст. 16–17]	Природні ресурси – компоненти природи, що використовуються у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та культурних потреб людства. (1997 р.) [10, ст. 16–17]	Природно-ресурсний потенціал – це важливий фактор розміщення продук. сил, який включає природні ресурси й умови (тіла та сили у природі, що за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення

				потреб людського суспільства (2006 р.).[9]
7.	Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. 1998 р.		Природні ресурси – речовини та енергія, які можна використувати на даному етапі розвитку суспільства. [15, ст. 178]	Природно-ресурсний потенціал території – сукупність природних ресурсів території, які можуть бути використані у народному господарстві з урахуванням тенденцій науково-технічного прогресу. Величина ПРП є сумою потенціалів окремих видів природних ресурсів. [15, ст. 204]
8.	Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. 2003 р. <i>Природні умови Львова та Підльвів'я</i> 2013 р.	Природні умови – це елементи, явища, процеси і геопросторові системи ландшафтної оболонки Землі, які є загальною основою життєдіяльності людини як біологічної і соціальної істоти і не беруть безпосередньої участі у суспільному виробництві. (2013 р.) [22, ст. 63]	Природні ресурси – матеріальні елементи (компоненти) і процеси природи, які суспільство прямо використовує для виробництва сировини, палива-енергії, продовольства, з метою оздоровлення людей чи отримання наукової інформації. (2003 р.) [21, ст. 154]	Властивості та відношення території – це її географічний потенціал – тобто здатність задовольняти певні потреби суспільства. Іншими словами потенціал території – це її природні та суспільні властивості, просторові та позиційні відношення. (2003 р.) [21, ст. 151]
9.	Олійник Я. Б. Основи екології. 2012 р.			Природно-ресурсний потенціал – це сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться у певних геогр. межах і забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства [17]

Варто зауважити, що проф. Е. Б. Алаєв під “*потенціалом території*” розуміє “відношення між фактичною і граничною (гранично допустимою) густиною при змінних умовах (з урахуванням додаткових витрат, організаційних заходів, відкритті нових ресурсів, технічного прогресу і т. д.)” [1, ст. 7879]. Натомість проф. О. І. Шаблій вміщує в розуміння географічного потенціалу властивості та відношення території, що здатні задовольняти певні потреби суспільства [21, ст. 151].

В **економічній науці** дослідженням проблематики природно-ресурсного потенціалу займаються регіональна економіка і гео-економіка. Науковці-економісти послуговуються географічними поняттями досліджуваної категорії, тому її спектр трактувань не настільки широкий (табл. 2). Так під *природними умовами* розуміється “складова частина природних ресурсів”, до якої відносять сонячне випромінювання, тепло землі, рельєф місцевості, клімат (3). Натомість під *природними ресурсами* розуміють “елементи” (2) чи “тіла (3) і сили природи (2, 3)”, які “використо-

вуються (3) і можуть бути використані” (2, 3) “людьми” (3) “у виробничій і невиробничій діяльності людини” (2).

Природно-ресурсний потенціал трактується двома шляхами: як “здатність” (1.1) або “міра потенційної можливості” (3.1) “природної системи (або території)” (3.1) чи “комплексу (або його окремих компонентів)” (1.1) і як “сукупність природних ресурсів” (2.2) і “умов” (3.2) “задовольняти потреби суспільства” (1.1, 3.1, 3.2). Вкрай цікавим та неординарним є тлумачення проф. Є.П. Качана про те що ПРП є цілісною системою зі своїми зв'язками і залежностями, яка включає сукупність економічних відносин, що постають в ході його використання (1.2).

В **екологічній науці** природно-ресурсний потенціал є об'єктом дослідження соціальної та економічної екології. Поняття “*природних умов*” тут трактується двома шляхами: як “сукупність живих організмів, тіл і явищ” (1.1, 3, 4), “факторів, сил” (3, 4), “предметів і особливостей” (4) природи (1.1) чи природного середовища (4), які впливають на інші живі

організми, тіла і явища (1.1, 3), людське суспільство (3, 4), чи мають істотне значення для його життя і діяльності (4); або як “тіла і сили природи” (1.2, 1.3), які “суттєві на даному рівні розвитку продуктивних сил для життя і господарської діяльності суспільства” (1.2) чи

“необхідні для отримання кінцевого продукту прямого і непрямого споживання” (1.3). Науковці зауважують, що природні умови не беруть участі (1.2) та існують поза діяльністю людини (1.1, 3) (табл. 3).

Таблиця 2

Категорія “природно-ресурсного потенціалу” в економіці

№	Автор та джерело	Поняття “природних умов”	Поняття “природного ресурсу”	Поняття “потенціалу”
1.	Качан С. П. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. 2005 р.			1) Потенціал природних ресурсів – це здатність природного комплексу або його окремих компонентів задовольняти потреби суспільства в енергії, сировині, здійсненні різноманітних видів господарської діяльності. 2) Природно-ресурсний потенціал території – це цілісна система складно організованих об’єктів, визначається закономірним сполученням взаємообумовлених природних і соціально-економічних зв’язків і залежностей, що територіально поєднують усі природні ресурси; об’єктивна дійсність і водночас сукупність економічних відношень, що складаються на базі його використання. [7]
2.	Ковалевський В. В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. 2005 р.		Природні ресурси – це елементи й сили природи, які можуть використовуватись у виробничій і невиробничій діяльності людини [8, ст. 70-71]	
3.	Данилишин Б. М. Економіка природо-користування. 2010 р. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – 1999 р.	Природні умови – складова частина природних ресурсів, до яких належать сонячне випромінювання, тепло землі, рельєф місцевості, клімат. (2010 р.) [4]	Природні ресурси – тіла і сили природи, які використовуються і можуть бути використані людьми. (2010 р.) [4]	Природно-ресурсний потенціал – 1) це міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства; 2) сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення потреб суспільства. (1999 р.) [5]

Під *природними ресурсами* в екології розуміють природні об’єкти і явища (1.1), тіла і сили природи (1.2), природні багатства (3) чи компоненти навколишнього природного середовища (4), що використовуються (1.1, 3, 4) як засоби праці, джерела енергії, сировина й матеріали (3); для прямого і непрямого (1.1) споживання (1.1, 3), рекреації, як банк генофонду, джерела інформації про довколишній світ; або для задоволення будь-яких потреб людини.

Трактування вченими-екологами поняття “природно-ресурсного потенціалу” дуже

широке та різноманітне. Найпоширенішими означеннями є “міра потенційної здатності природної системи задовольняти потреби суспільства” (2, 4.1). Також, як здатність природної системи віддавати (1.1) або створювати (4.2) продукцію чи робити корисну роботу у господарстві (1.1, 4.2). В інших випадках поняття трактується як сукупність природних ресурсів, які є доступними при теперішніх технологіях (1.2, 1.3), сукупність можливостей їх використання (4.3) або ж система, яку така сукупність утворює, що є територіальною і ресурсною базою життєдіяльності су-

пільства (1.4). Вкрай цікавим є трактування потенціалу через граничну кількість природ-

них ресурсів, яка може бути використана людством (1.5).

Таблиця 3

Категорія “природно-ресурсного потенціалу” в екології

№	Автор та наукове джерело	Поняття “Природних умов”	Поняття “Природного ресурсу”	Поняття “потенціалу”
1.	<p>Реймерс Н.Ф. Природо-користування. Словник-довідник. 1990 р.</p>	<p>Природні умови – 1) сукупність живих організмів, тіл і явищ природи, що існують поза діяльністю людей (хоча в ряді випадків перетворені ними), що впливають на інші живі організми, тіла і явища, що розглядаються як центральні у досліджуваній системі відносин; 2) тіла і сили природи, суттєві на даному рівні розвитку продуктивних сил для життя і господарської діяльності суспільства, але безпосередньо не беруть участі в матеріальній, виробничій та невиробничій діяльності людей; 3) тіла і сили природи, необхідні для отримання кінцевого продукту прямого і непрямого споживання, але безпосередньо не входять до його складу (екон.). [17, ст. 535]</p>	<p>Природні ресурси – 1) природні об'єкти і явища, що використовуються в сьогоденні, минулому і майбутньому для прямого і непрямого споживання, сприяють створенню матеріальних багатств, відтворенню трудових ресурсів, підтримці умов існування людства і підвищують якість життя; 2) тіла і сили природи (природні блага), громадська корисність яких позитивно або негативно змінюється в результаті трудової діяльності людини. [17, ст. 456–458]</p>	<p>Природно-ресурсний потенціал – 1) здатність природних систем без шкоди для себе (а отже, і для людей) віддавати необхідну людству продукцію або робити корисну для нього роботу в рамках господарства даного історичного типу. 2) це та частина природних ресурсів Землі і найближчого Космосу, яка може бути реально залучена в господарську діяльність при даних технічних і соціально-економічних можливостях суспільства з умовою збереження середовища життя людства. 3) доступна при даних технологіях і соціально-економічних відносинах сукупність природних ресурсів; 4) система природних ресурсів, умов, явищ і процесів, яка, з одного боку, є територіальною і ресурсною базою життєдіяльності суспільства, а з іншого – протистоїть йому як об'єкт антропогенного впливу; 5) теоретично гранична кількість природних ресурсів, яке може бути використане людством в умовах кінцевого цілого планети і її найближчого оточення, тобто без підриву умов, при яких може існувати і розвиватися людина як біологічний вид і соціальний організм. [17, ст. 374–375]</p>
3.	<p>Мусієнко М. М та ін. Екологія: глумачний словник. 2004 р.</p>	<p>Природні умови – сукупність організмів, факторів, сил, природних тіл та явищ, що існують поза діяльністю людини і впливають на інші природні тіла, явища та життєдіяльність інших організмів і людського суспільства. [13, ст. 264]</p>	<p>1) Природні ресурси – природні багатства (об'єкти й сили природи), що використовуються (або потенційно придатні для використання) як засоби праці (земля, водні шляхи), джерела енергії (гідроенергія, атомне паливо), сировина й матеріали (мінерали, ліси, вода), безпосередньо для споживання (ягоди, плоди, питна вода), рекреації (місця відпочинку й оздоровлення), як банк генофонду, джерела інформації про довколишній світ (керівні</p>	

			палеонтологічні форми, біоіндикатори та інше). [13, ст. 286]	
4.	Фурдичко О. І. Словник-довідник з агроекології. 2007 р.	Природні умови – сукупність факторів, сил, організмів, предметів, явищ, особливостей природного середовища, які мають істотне значення для життя і діяльності людського суспільства. [19, ст. 179]	Природні ресурси – компоненти навколишнього природного середовища, які використовуються для задоволення будь-яких потреб людини. [19, ст. 179]	<p>1) Природний потенціал – міра потенційної здатності природної системи задовольняти окремі або комплексні еколого-соціальні та соціально-економічні потреби суспільства. [19, ст. 178]</p> <p>2) Потенціал природний – здатність природної системи створювати будь-яку продукцію, що використовується у господарській діяльності людини. [19, ст. 173]</p> <p>3) Потенціал природно-ресурсний – сукупність можливостей використання у господарстві природних благ: ґрунту, рослин, тварин, корисних копалин, води, кліматичних умов тощо. [19, ст. 173]</p>

Проведений аналіз трактувань поняттєво-термінологічної системи “природно-ресурсний потенціал” виявив велику однорідність понять, які така система включає. Єдиною рисою, яка відрізняє природні ресурси від природних умов, є залученість перших у суспільне виробництво, тобто здатність людини використовувати природні ресурси для задоволення своїх потреб. Відповідно ширина означення природних умов має закономірність зменшуватись, в міру росту означення природних ресурсів. Для прикладу можемо порівняти використання природних благ, на перших етапах розвитку людства, де для свого існування людині достатньо було здобутків збиральництва, полювання та риболовлі, та сьогодення – коли людство навчилось використовувати енергію води та вітру, сонячне випромінювання, та зіткнулось із проблемою вичерпності корисних копалин. Чи не усі природні ресурси, якими користується суспільство на сучасному етапі свого розвитку, раніше для нього були лише природними умовами. Тобто природні умови переходять в категорію природних ресурсів, коли людина навчиться їх використовувати.

Також близькими за своїм змістом є трактування понять “природні ресурси” і “природно-ресурсний потенціал”. Часто натрапляємо на риси та означення, які науковці використовують для характеристики водночас і природних ресурсів і природно-ресурсного потенціалу. Однак чітко сформульованою рисою, яка їх різнить, є розуміння ПРП як сукупності природних ресурсів.

В епоху постіндустріального суспільства, де в структурі економіки держави переважає

не господарство, а сфера послуг, в якій матеріальний продукт не виробляється, а створюється певна послуга, старе розуміння природно-ресурсного потенціалу як сировини чи палива, що використовується у господарстві чи виробництві вже не спрацьовує. На сучасному етапі розвитку суспільство навчилось використовувати ПРП для задоволення своїх наукових та інформаційних потреб. Крім того природно-ресурсний потенціал екологізується і у ньому зростає роль задоволення потреб у здоров’ї, рекреації та духовності.

Дослідження природно-ресурсного потенціалу охоплює не лише науковий аналіз змісту цієї категорії, а й вивчення його структури (компонентної, функціональної, територіальної та організаційної), використання, оцінки, територіального розміщення, картографічного зображення, районування, прогнозування та відтворення згідно принципів сталого розвитку.

Суспільна географія займається вивченням категорії природно-ресурсного потенціалу у межах свого предмету – геопросторової організації суспільства чи його окремих частин. Серед них проф. О. І. Шаблій окрім населення, виробничої, соціальної та духовної сфери виокремлює *природно-ресурсну сферу* [21, ст. 16-18]. Отож одним із предметів дослідження суспільної географії є *геопросторова організація природно-ресурсної сфери*. Під природно-ресурсною сферою слід розуміти оболонку організації та функціонування природно-ресурсного потенціалу. Геопросторова організація природно-ресурсної сфери включає чотири риси:

- *По-перше*, взаєморозташування при-

родних об'єктів у геопросторі, який окрім території (земної суші) охоплює і акваторію та аероторію. Важливою рисою геопросторовості є взаємозв'язаність природно-ресурсної сфери із суспільством.

- *По-друге*, наявність просторових зв'язків між розташованими у межах природно-ресурсної сфери об'єктами. Ця зв'язаність проявляється у переміщенні речовини, енергії та інформації.

- *По-третє*, наявність геопросторових природно-ресурсних утворень (формувань, поєднань, систем, структур). Під таким поєднанням у суспільній географії слід розуміти природно-ресурсний потенціал геопростору, як систему із взаєморозташованими об'єктами у тривимірному просторі земної поверхні, що взаємопов'язані просторовими зв'язками, та характеризується певними відношеннями, властивостями та процесами.

- *По-четверте*, функціонування геопросторових природно-ресурсних утворень, що проявляється у зміні їх станів, унаслідок взаємодії із суспільством, яке використовує їх для задоволення своїх потреб.

Виходячи із принципів геопросторової організації природно-ресурсної сфери, на наш погляд, під “природними умовами” слід розуміти *тіла (матеріали або речовини) і сили (явища і процеси) геопростору, у його взаємозв'язку з космічними тілами, які мають істотне значення для життєдіяльності суспільства, однак на даному етапі рівня його розвитку не можуть бути ним використанні*. Натомість, авторське визначення природних ресурсів трактується як *тіла (матеріали або речовини) і сили (явища і процеси) геопростору, які на даному етапі рівня розвитку суспільства, використовуються ним для задоволення суспільних потреб*. Під суспільними потребами варто розуміти умови забезпечення життєдіяльності суспільства, без яких настає дискомфорт, що погіршує стан його здоров'я [17, ст. 377]. Проф. О.І. Шаблій виокремив такі суспільні потреби: енергетичні, конструктивних матеріалів, продовольчі, комунікаційні, здоров'я, духовні, наукові та інформаційні [21, ст. 157]. Усі ці потреби також можна об'єднати у дві великі групи: матеріальні та

духовні.

Категорію природно-ресурсного потенціалу у суспільній географії слід розуміти як *геопросторову систему енергії, речовини та інформації, що здатна задовольняти певні суспільні потреби*.

Аналіз поняттєво-термінологічної системи “природно-ресурсний потенціал”, яка включає поняття “природних ресурсів” і “природних умов” та визначення місця суспільної географії у її дослідженні. Дозволив зробити такі **висновки**:

1. Дослідження категорії природно-ресурсного потенціалу трьома науковими дисциплінами (географією, економікою, екологією) свідчить про її міждисциплінарний характер, а отже потребує узгодженості щодо розмежування предмету вивчення цього об'єкту.

2. Поняття “ресурсу” і “потенціалу” є доволі тотожними в розумінні української мови, що у великій мірі визначає однорідність трактування понять “природні ресурси” і “природно-ресурсний потенціал”. Це одна із головних причин відсутності останнього у поняттєво-термінологічному апараті географічної науки на Заході. Натомість поняття природно-ресурсного потенціалу, починаючи із 70-х рр. минулого століття дуже поширене у науці країн постсовєтського простору.

3. Дослідження природно-ресурсного потенціалу у суспільній географії проводиться шляхом вивчення та аналізу геопросторової організації природно-ресурсної сфери, на основі взаєморозташування об'єктів у геопросторі, наявності між ними зв'язків, що призводить до утворення геопросторових систем, які характеризуються функціональністю.

4. Поняттєво-термінологічну систему “природно-ресурсний потенціал” у суспільній географії слід розглядати як частину компонентів геопростору, які суспільство здатне використовувати для задоволення своїх потреб. Природно-ресурсний потенціал виступає третім рівнем геопросторової організації природно-ресурсної сфери, як цілісна геопросторова система.

Література:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. / Э. Б. Алаев – Москва, 1983. – 350 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Географічна енциклопедія України. У 3-х т. / Редкол.: ... О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 3: П–Я. – 480 с.
4. Данилишин Б. М. Економіка природокористування: підручник / Б. М. Данилишин, М. А. Хвесик, В. А. Голян – К: Кондор, 2010. – 465 с.
5. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов,

- В. С. Міщенко – К.: ЗАТ «ШЧ ЛАВА», 1999. – 86 с.
6. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / Редколегія: А. В. Толстоухов (гол. ред.) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О–Я. – 472 с.
 7. Качан С. П. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навчальний посібник / Ред. С. П. Качан. – К.: Юридична книга, 2005. – 704 с.
 8. Ковалевський В. В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник. / В. В. Ковалевський – К.: Знання, 2005. – 351 с.
 9. Коротун І. М. Природні умови та ресурси / І. М. Коротун, Л. К. Коротун, С. І. Коротун – Харків.: Освіта, 2006. – 380 с.
 10. Коротун І. М. Розміщення продуктивних сил України: Навч. посібник / І. М. Коротун, Л. К. Коротун, С. І. Коротун – Рівне: УДАВГ, 1997. 420 с.
 11. Краткая географическая энциклопедия: В 5-ти т. Москва, 1960–1965. Т. 3. – 580 с.
 12. Минц А. А. Экономическая оценка естественных ресурсов. / А. А. Минц – Москва: Мысль, 1972. – 304 с.
 13. Мусієнко М. М. Екологія: Тлумачний словник / М. М. Мусієнко, В. В. Серебряков, О. В. Брајон – К.: Либідь, 2004. – 376 с.
 14. Олійник Я. Б. Основи екології / Я. Б. Олійник, П. Г. Шищенко, О. П. Гавриленко. – К.: Знання, 2012. – 558 с.
 15. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук – К.: Знання, 1998 р. – 416 с.
 16. Рідей Н. М. Природно-ресурсний потенціал агроєкосистем: аналіз понятійно-категоріального апарату. Обґрунтування сучасних трактувань / Н. М. Рідей, А. А. Горбатенко, Ю. А. Кучеренко, О. М. Пашутіна // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – № 3. – С. 13–21. Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2013/03/13.pdf>
 17. Реймерс Н. Ф. Природопользование: словарь-справочник. / Н. Ф. Реймерс – Москва: Мысль, 1990. – 639 с.
 18. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. / В. П. Руденко – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
 19. Фурдичко О. І. Агроєкологія: монографія / О. І. Фурдичко. — К.: Аграр. наука, 2014. — 400 с.
 20. Шаблій О. І. Нові підходи до категорії продуктивних сил у науковій рефлексії постіндустріального суспільства / О. І. Шаблій // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил. – Київ: Обрії, 2004. – С. 14–18.
 21. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / О. І. Шаблій – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444с.
 22. Шаблій О. І. Природні умови Львова і Підльвів'я / О. І. Шаблій // Історія української географії: всеукраїнський науково-теоретичний часопис / редкол.: О. І. Шаблій, О. В. Заставецька, І. Л. Дітчук – Тернопіль: ТНПУ, 2013. – Вип. 27. – С. 62–72.
 23. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. / О. І. Шаблій – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
 24. Merriam-Webster's Word Central [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wordcentral.com/cgi-bin/student?natural+resource>.
 25. Oxford dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/natural-resources.
 26. Your dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.yourdictionary.com/natural-resource>.

References:

1. Alaev Je. B. Social'no-ekonomicheskaja geografija: Ponjatijno-terminologicheskij slovar'. / Je. B. Alaev – Moskva, 1983. – 350 s.
2. Velykyj tлумachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy / Uklad. i golov. red V. T. Busel. – K. ; Irpin': VTF «Perun», 2007. – 1736 s.
3. Geografichna encyklopedija Ukraïny. U 3-h t. / Redkol.: ... O. M. Marynych (vidp. red.) ta in. – «Ukraïns'ka encyklopedija» im. M. P. Bazhana, 1989–1993. T. 3: P–Ja. – 480 s.
4. Danylyshyn B. M. Ekonomika pryrodokorystuvannja: pidruchnyk / B. M. Danylyshyn, M. A. Hvesyuk, V. A. Goljan – K.: Kondor, 2010. – 465 s.
5. Danylyshyn B. M. Pryrodno-resursnyj potencial stalogo rozvytku Ukraïny / B. M. Danylyshyn, S. I. Doroguncov, V. C. Mishhenko – K.: ЗАТ «ShCh LAVA», 1999. – 86 с.
6. Ekologichna encyklopedija: u 3 t. / Redkolegija: A. V. Tolstouhov (gol. red.) ta in. – K.: TOV «Centr ekologichnoi' osvity ta informacii», 2008. – Т. 3: О–Я. – 472 с.
7. Качан Je. P. Rozmishhennja produktyvnyh syl i regional'na ekonomika: navchal'nyj posibnyk / Red. Je. P. Качан. – K.: Jurydychna knyga, 2005. – 704 s.
8. Kovalyev's'kyj V. V. Rozmishhennja produktyvnyh syl i regional'na ekonomika: pidruchnyk. / V. V. Kovalyev's'kyj – K.: Znannja, 2005. – 351 s.
9. Korotun I. M. Pryrodni umovy ta resursy / I. M. Korotun, L. K. Korotun, S. I. Korotun – Harkiv.: Osvita, 2006. – 380 s.
10. Korotun I. M. Rozmishhennja produktyvnyh syl Ukraïny: Navch. posibnyk / I. M. Korotun, L. K. Korotun, S. I. Korotun – Rivne: UDAVG, 1997. 420 s.
11. Kраткая географическая jenciklopedija: V 5-ti t. Moskva, 1960–1965. T. 3. – 580 s.
12. Minc A. A. Jekonomicheskaja ocenka estestvennyh resursov. / A. A. Minc – Moskva: Mysl', 1972. – 304 s.
13. Musijenko M. M. Ekologija: Tlumachnyj slovnyk / M. M. Musijenko, V. V. Serebrjakov, O. V. Brajon – K.: Lybid', 2004. – 376 s.
14. Olijnyk Ja. B. Osnovy ekologii' / Ja. B. Olijnyk, P. G. Shyshhenko, O. P. Gavrylenko. – K.: Znannja, 2012. – 558 s.
15. Palamarchuk M. M. Ekonomichna i social'na geografija Ukraïny z osnovamy teorii'. / M. M. Palamarchuk, O. M. Palamarchuk – K.: Znannja, 1998 r. – 416 s.
16. Ridej N. M. Pryrodno-resursnyj potencial agroekosystem: analiz ponjatijno-kategorial'-nogo aparatu. Obg'runtuvannja suchasnyh traktuvan' / N. M. Ridej, A. A. Gorbatenko, Ju. A. Ku-cherenko, O. M. Pashutina // Visnyk Poltav's'koi' derzhavnoi' agrarnoi' akademii'. – 2013. – № 3. – S. 13–21. Rezhym dostupu: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2013/03/13.pdf>.
17. Rejmers N. F. Prirodopol'zovanie: slovar'-spravochnik. / N. F. Rejmers – Moskva: Mysl', 1990. – 639 s.
18. Rudenko V. P. Geografija pryrodno-resursnogo potencialu Ukraïny. / V. P. Rudenko – L'viv: Svit, 1993. – 240 s.
19. Furdychko O. I. Agroekologija: monografija / O. I. Furdychko. — K.: Agrar. nauka, 2014. — 400 s.
20. Shabl'ij O. I. Novi pidhody do kategorii' produktyvnyh syl u naukovij refleksii' postindustrial'nogo suspil'stva / O. I. Shabl'ij // Suspil'no-geografichni problemy rozvytku produktyvnyh syl. – Kyi'v: Obrii', 2004. – S. 14–18.

21. *Shabliij O. I.* Osnovy zagal'noi' suspil'noi' geografii' / O. I. Shabliij – L'viv: Vydavnychyj centr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s.
22. *Shabliij O. I.* Pryrodni umovy L'vova i Pidl'viv'ja / O. I. Shabliij // Istorija ukrai'ns'koi' geografii' : vseukrai'ns'kyj naukovo-teoretychnyj chasopys / redkol.: O. I. Shabliij, O. V. Zastavec'ka, I. L. Ditchuk – Ternopil': TNPU, 2013. – Vyp. 27. – S. 62–72.
23. *Shabliij O. I.* Suspil'na geografiya: teoriya, istoriya, ukrai'noznavchi studii'. / O. I. Shabliij – L'viv: L'viv's'kyj nacional'nyj universytet imeni Ivana Franka, 2001. – 744 s.
24. Merriam-Webster's Word Central [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.wordcentral.com/cgi-bin/student?natural+resource>.
25. Oxford dictionaries [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/natural-resources.
26. Your dictionary [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.yourdictionary.com/natural-resource>.

Анотація:

Олег Веклин. КАТЕГОРИЯ “ПРИРОДНО-РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ” В ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ.

Рассматриваются основные особенности формирования категории “природно-ресурсный потенциал”, как междисциплинарного объекта исследования трех наук: географии, экономики и экологии. Охарактеризованы толкование понятия “потенциал” и “ресурс”, которые образуют исследуемую категорию.

Категория природно-ресурсного потенциала формирует понятийно-терминологическую систему (ПТС) с понятий природные условия и природные ресурсы. В ходе исследования сформированы три таблицы, содержащие трактовки ученых географов, экономистов и экологов ПТС “природно-ресурсный потенциал”. В результате анализа выявлено не четкое различие между понятиями природных условий и природных ресурсов, а также природных ресурсов и природно-ресурсного потенциала.

Определено место категории “природно-ресурсный потенциал” в пределах предмета исследования общественной географии – геопространственной организации природно-ресурсной сферы, как одной из частей общества. Охарактеризованы четыре черты геопространственности природно-ресурсной сферы: взаиморасположение природных объектов в геопространстве (взаимосвязанность природно-ресурсной сферы с обществом), наличие пространственных связей между расположенными в пределах природно-ресурсной сферы объектами, наличие геопространственных природно-ресурсных образований (формирований, сочетаний, систем, структур) и их функционирования в результате взаимодействия с обществом.

Исходя из принципов геопространственной организации природно-ресурсной сферы, предложено авторские трактовки общественно-географической сущности понятий “природные условия”, “природные ресурсы” и “природно-ресурсный потенциал”.

В результате исследований установлено: необходимость согласованности познания природно-ресурсного потенциала, как междисциплинарного объекта; отсутствие исследуемой категории в западной науке, и его широкое использование в постсоветском пространстве; потребность рассматривать исследуемую ПТС как часть компонентов геопространства, а природно-ресурсный потенциал как третий уровень геопространственной организации природно-ресурсной сферы.

Ключевые слова: природно-ресурсный потенциал, геопространственная организация природно-ресурсной сферы, природные ресурсы, природные условия.

Abstract:

Oleh Veklyn. CATEGORY OF “NATURAL RESOURCE POTENTIAL” IN THE HUMAN GEOGRAPHY.

The main features of the formation of the category “natural-resource potential”, as the object of interdisciplinary research by three sciences: geography, economy and ecology are considered. Interpretation of the terms “potential” and “resource”, which form the research category have been characterized.

The category “natural-resource potential” forms conceptual-terminological system (CTS) from terms of natural conditions and natural resources. During the researching, three tables which contain interpretations of scientists geographers, economists and ecologists CTS “natural-resource potential” have been formed. As a result of the analysis no clear distinction between the concepts of the natural conditions and natural resources as well as natural resources and natural resource potential was revealed.

The place of the category “natural-resource potential”, within the subject of research of human geography – geospatial organization of natural-resource sphere, as one of the parts of society, was defined. Four features of geospatial organization of natural-resource sphere were characterized: mutual location of natural objects in geospace, availability of spatial relations, existence of geospatial natural-resource formations and their functioning.

Based on the principles of the organization of geospatial natural-resource sphere, author's interpretation of the human-geographical essence of terms “natural conditions”, “natural resources” and “natural resource potential” were suggested.

A general conclusion is made concerning: the necessity of coherence of knowledge of natural-resource potential, as an interdisciplinary object; the absence of the investigate category in Western science, and its widespread use in the post-soviet space; the needs to consider CTS as part of the geospace components and natural-resource potential as the third level of the geospatial organization of natural resource sphere.

Keywords: natural-resource potential, geospatial organization of natural resource sphere, natural resources, natural conditions.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 08.04.2016р.